

Usûl İlminde Rivâyet ve Şehâdet

Mansur KOÇİNKAG*

“Riwāyah and Shahādah in the
‘İlm al-Usûl Methodology”

Abstract: Although the issue of transmission and testimony, rather, is a subject of hadīth methodology, it is closely related to many problems of Islamic law. Scholars should determine whether multitude should be stipulated for an issue depending on its being transmission or testimony. Scholars like Qarāfi and Ibn Qayyim emphasize the importance of the issue but did not address it sufficiently. First, Mu’tazila tackled this issue, and then it is discussed by Shāfi’i, and studied by Qarāfi for eight years, and lastly Māzarī claimed that he solved the problem. In this study, the nature of the transmission and testimony is addressed, and the period when this dispute originated is determined. Also the dialog between Shāfi’i and his opponent on this issue will be quoted. It is followed by discussion of the identity of those who compare transmission with testimony and stipulate multitude, and their evidence will be given. Lastly, the legal problems having the possibility of being transmission or testimony and the basic differences between them will be addressed.

Citation: Mansur KOÇİNKAG, “Transmission and Testimony in Hadīth Methodology”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XIII/2, 2015, pp. 27-43.

Key words: Islamic Jurisprudence, Islamic Law, Testimony, Transmission, Māzarī, Qarāfi, Multitude, Mu’tazila.

Giriş

Rivâyet ve şehâdet hadis ve fıkıh ilmi bağlamında usûl ve furûa dair meselelerde iç içe girmiş iki konudur. Bu çalışmada rivâyet ve şehâdetin mâhiyeti, aralarındaki farkın neler olduğu ve bunun sonucunda ortaya çıkan farklı fikhî sonuçlar açıklanmaya çalışılacaktır. Konunun önemini vurgulamak için Karâfi’nin (ö. 684/1285) bu husustaki sözlerini alıntı yapmak yararlı olacaktır. İmam Karâfi, *el-Furûk* adlı eserinin ilk farkına bu konuyla başlamakta ve bu da konunun önemini ortaya koymakta ve şöyle demektedir:

“Kitabıma rivâyet ve şehâdet arasındaki farkla başladım. Çünkü takriben sekiz yıldır bu hususu araştırmaktayım ve başarılı olamadım. Her ikisi de haber olan rivâyet ve şehâdeti ayırt etmek için, onların tarifini ve aralarındaki farkın neler olduğunu âlimlere sorduğumda önde gelen zevât, şehâdette adet, erkeklik ve hür olma şartı arandığını, rivâyette ise bunların şart koşulmadığını söylemektedir. Ben de onlara bu şartları öne sürmek için öncelikle şehâde-

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat, Hadis. mansur-kocinkag@hotmail.com

tin tasavvur edilmesi ve rivâyetten ayrılması gerektiğini belirtmekteyim. Çünkü bir şeyi, mahiyeti bilindikten sonra ortaya çıkacak ahkâm ve sonuçlarla tarif etmeye kalkarsan kısır döngü gerçekleşmiş olur.¹ Şayet bir olay vuku bulursa bunun şehâdet olduğunu ve şehâdet olduğu içinde kendisinde söz konusu hususların şart olduğunu nereden bileceğiz. Belki de bu konu, kendisinde taaddüt şart koşulmayan bir rivâyet meselesidir. Bundan dolayı (öncelikle) rivâyet ve şehâdeti bir birinden ayırmak gerekmektedir.”²

I. Rivâyet ve Şehâdet Kavramı

Şehâdet kelimesi kök itibarıyla Arapça ‘شهد’ fiilinin mastarıdır. Söz konusu kelime için yaygın şu üç farklı anlam zikredilmektedir:

(1) Şehide “hadara” (hazır bulundu) manasında kullanılmaktadır. Meselâ “şehide bedren” denilince “Bedir gazvesine katıldı”, “Bedir gazvesinde hazır bulundu” anlamındadır. Kur’ân’da geçen “**men şehide minkum eş-şehre fe’l-yesumhu**” âyeti için Ebû Alî (ö. 377/987) şu manayı vermektedir: “*Ramazan ayında hazır olan kişi, ramazan orucunu tutsun*” veya “*Ramazan ayında şehirde hazır olan kişi, ramazan orucunu tutsun.*”

(2) “Ahbera” (haber verdi) anlamında kullanılmaktadır. Örneğin “şehide inde’l-hâkim” cümlesi *mahkeme huzurunda inandığı gibi açıklamada bulundu*, anlamındadır.

(3) Ayrıca “alime” (bildi) anlamında kullanılmaktadır.³

Rivâyet ise revâ yervî fiilinin mastarıdır. Revâ, hamele, tahammele (taşımak) anlamında kullanılmaktadır. Hadîsi rivâyet eden kişiye râvî denmesi, hadîsi hocasından alıp tahammül eden kişi olmasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı bazı lügat âlimleri, su taşımak için deve üzerine konulan su kabına “râviye” denmesinin komşuluk alâkasıyla mecaz-i mürsel olduğunu belirtmektedir.⁴ Çünkü mübâlağa “ha”sı ile kullanılan “râviye” lügat ilminde üzerinde su taşınan deveye denmektedir. *el-Misbâh* adlı sözlükte “revâ el-be’îru, yervîhi” remâ yermî babından olup hamele manasında olduğu ve ismi fâili “fehuve râviyetun” şeklinde geldiği belirtilmektedir.⁵ Râviyetun kelimesindeki “ha” mübâlağa içindir (yani genelde su taşıyan binek için kullanılmaktadır). Sonra kendisiyle su taşınan her binek için kullanılmıştır. Arap

¹ Rivâyet ve şehâdette nelerin şart koşulduğunu anlamak, rivâyet ve şehâdetin mahiyetinin bilinmesine bağlıdır. Şayet rivâyet ve şehâdetin mâhiyeti bu gibi şeylerle tespit edilirse kısır döngü gerçekleşmiş olur. Kısır döngü de aklen caiz değildir.

² Karâfi, Şehâbeddin Ebû’l-Abbâs Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahman es-Sanhâci el-Karâfi, *el-Furuk/Envâru’l-burâk fi envâi’l-furuk*, (thk. M. Ahmed Serrâc - Ali Cuma Muhammed), Kahire 2001, I, 74.

³ İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim el-İfrîki el-Mısri, *Lisânu’l-arab*, Beyrut ts., ş-h-d mad..

⁴ İbn Manzûr, a.g.e., r-v-y mad..

⁵ Zebîdî, Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî Murtadâ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, (thk. Heyet), Dârul-hidâye, ts., r-v-y mad.

dili uzmanlarından İbn Seyyide (ö. 458/1066), yukarıdaki görüşün aksine *râviye* lafzının su kabı için kullanılmasının hakiki, deve için kullanılmasının mecâzî olduğunu söylemektedir.⁶ *Kâmus* sahibi Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) sözünden anlaşıldığına göre her iki mana için de kullanılması hakikîdir.⁷ Doğrusu onun görüşüne göre hakikat ve mecaz arasında fark da bulunmamaktadır.⁸

İstilahta ise rivâyet ve şehâdet kavramı hakkında yapılan tanımlar genelde Mâzerî'nin⁹ (ö. 536/1141) yaptığı tanım etrafında dönmektedir. Mâzerî'nin görüşünü şöyle özetleyebiliriz: Rivâyet, (genelde)¹⁰ herkesi kapsayan ve mahkemelere götürülemeyen haberlere, şehâdet ise tam aksine özel olup mahkeme huzuruna götürülebilecek hususlar hakkındaki haberlere denmektedir.¹¹

İmam Karâfi, Mâzerî'nin görüşünü aktardığında konuyu hep umûm ve husûs çerçevesinde işlemektedir. Hâlbuki Mâzerî, konuyu ele alırken meseleyi sadece umûm husûs çerçevesinde ele almamakta, konunun mahkemeye elverişli olup olmaması ile de ilgilenmektedir. Mâlikî usûlcü İbnu's-Şât (ö. 723/1323), haklı olarak İmam Karâfi'ye bundan dolayı itiraz etmektedir.¹² Ayrıca İmam Şâfiî, *er-Risâle* adlı eserinde Mâzerî'den asırlarca evvel muârizı ile arasında geçen diyalogda şehâdetin hâss, rivâyetin ise âmm olduğunu ifade ettiği görülmektedir.¹³ Bu da Mâzerî'den önceki dönemlerde de net olmasa da âlimlerin, bu şekilde bir ayrıma gittiğini göstermektedir.

⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, r-v-y mad.

⁷ Fîrûzâbâdî, *Kâmus*, IV, 337.

⁸ Detaylı bilgi için bkz. Muhammed b. Ali b. Hüseyin el-Mâlikî, *Tehzîbu'l-Furuk*, Beyrut, ts., I, 10-11.

⁹ İmam Suyûtî, Mâzîrî diye okunması gerektiğini söylemekte (*Lübbü'l-Lübâb*, s. 233) Zehebî ise Mâzerî şeklinde okunmasının yaygın olduğunu; fakat Mâzîrî şeklinde de okunabileceğini belirtmektedir (*Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrut, 1413/1993, XX, 105).

¹⁰ Tariflerde "genelde" tabiri bulunmamaktadır. Fakat rivâyetler devamlı âmm olmamakta, bazen özel, belli biriyle ilgili de olabilmektedir. Böyle bir itiraza kapıyı kapatmak için genelde kelimesinin eklenmesi uygun görülmüştür.

¹¹ Modern dönemde şehâdet şöyle tarif edilmiştir: "Bir kimsenin bir şahısta olan hakkını ispat etmek için şehâdet lafzıyla hâkimin ve karşı tarafın huzurunda vuku bulan doğru haberdir." (Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, İstanbul, 2005, s. 522).

¹² İbn Şât, *İdrâru's-şurûk alâ envâi'l-furûk*, I, 13. İbn Kayyim'in itirazlarına bakılacak olursa İbn Şât'ın itirazını dikkate almadığı ve sadece Karâfi'nin sözlerinde olduğu gibi meseleyi umûm ve hüsûs çerçevesinde ele aldığından yanlış tenkidlerde bulunduğu görülecektir. (İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr, *Bedâi'u'l-fevâid*, thk. Ali b. Muhammed, Süüdi Arabistan, 1424/2003, I, 9). Hâlbuki umûm ve husustan ziyade konunun mahkemeye elverişli olup olmamasıyla ilişkilendirilmesi gerekmektedir.

¹³ Şâfiî, *er-Risâle*, (thk. Ahmed M. Şâkir), Kahire, 1426/2005, 407-408; *el-Ümm*, Beyrut, 1403/1983, VII, 92.

II. Tartışmanın Çıktığı Dönem

Konunun iyi şekilde anlaşılması için tartışmanın çıktığı dönem, bunu savunanlar ve delillerinin neler olduğu üzerinde durmak gerekmektedir. Öncelikle tartışmanın çıktığı dönem, sonra da konuyu ilk defa ele alıp tartışan Şâfiî'nin bu hususta muâırızı ile yaptığı tartışma ele alınacaktır.

İbn Hazm, bu görüşün hicri birinci yüz yıl sonrası Mu•tezileye mensup bazı âlimler tarafından,¹⁴ Hâzîmî (ö. 584/1188) ilk olarak muteahhirûn dönemi bazı Mu•tezîlilere,¹⁵ Şîrâzî ise Bağdad Mu•tezilesi tarafından ortaya atıldığını belirtmektedir. Tüm bu bilgiler ışığında bu tartışmanın hicri ikinci asrın başlarında otaya çıktığı düşünülebilir. Çünkü tespit edildiğine göre bu itirazlara sistematik olarak ilk cevap veren kişi İmam Şâfiî'dir. Cüveynî gibi bazı âlimler ise bu görüşü ilk ortaya atanların rafiziler olduğunu aktarmakta¹⁶ ve buna dayanarak daha erken dönemde ortaya çıktığını iddia edenler de bulunmaktadır.¹⁷

III. Şâfiî ve Muâırızı Arasında Bu Hususta Geçen Diyalog

Şehâdet, hissi olan bir şeyi aktarmak anlamına gelmekte, rivâyet ise daha âmm olup kendisinde hissi olma zorunluluğu bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle ikisinde de aktarma söz konusudur; fakat şehâdette hissi ve mahkemelik olmaya elverişli bir husus olma şartı aranırken, rivâyette ise umûm ve mahkemeye elverişli olmama söz konusudur.¹⁸

Bazı âlimler, rivâyet ve şehâdetin ortak noktalarından yola çıkarak şehâdette olduğu gibi rivâyette de taaddüdün şart olduğunu belirtmektedir. Kaç kişi olması gerektiği tam netlik kazanmasa da bazıları, şehâdetin en azı olan iki kişiyi, bazısı ise zina suçundaki şâhitlik adedi olan dört kişiyi şart koşmaktadır.

İmam Şâfiî, *er-Risâle* adlı eserinde haber-i vâhidin hüccet olacağını delilendirirken muâırızı, haber-i hâssanın zann ifade ettiğinden dolayı kabul edi-

¹⁴ İbn Hazm, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, (thk. Zekeriyâ Ali Yûsuf), Kâhire, ts., I, 167.

¹⁵ Hâzîmî, Hâzîmî, Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ el-Hâzîmî, *Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse (Selâsu resâil* içinde, thk. Abdulfettah Ebû Gudde), Riyâd, 1416, s. 157.

¹⁶ Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fikh*, (thk. Abdulazîm ed-Dîb), Katar, 1399/1979, I, 599-600.

¹⁷ Apaydın, Yunus, "Haberî Vâhid", *DİA*, İstanbul, 1996, XIV, 356.

¹⁸ Zerkeşî, bu hususta şöyle bir zâbita zikreder: Haber, tüm ümmeti ilgilendiren genel bir hüküm içeriyorsa müstenedi ya sema• ya da rivâyetten anlaşılan şeydir. Birincisine rivâyet, ikincisine ise fetva denmektedir. Eğer haber cüzi bir mana içerip muayyen bir şeyle alâkalıysa kaynağı ya bilgi ya da müşahededir. Buna şehâdet denmektedir. Eğer haber muhberun bih ve anhuğu ilgilendiren bir meseleyse buna dava denmektedir. Eğer bir haberin tasdiinden ibaretse buna ikrar denmektedir. Yalanını haber veren bir haberse buna inkâr denmektedir. Delil sonucunda elde edilen bir haberse ona netice denmektedir. Eğer neticesi kastedilen bir şeyden haber vermekse buna delil denmektedir (Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Bahâdır, *el-Bahrû'l-muhit fi usûli'l-fikh*, thk. Ömer Süleyman el-Eşkar, Kahire, 1413/1992, IV, 432).

lemeyeceğini belirtmekte, Şâfiî de bu açıdan hasmının da kabul edeceği ve Kur'ân'la sâbit olan şahitlik müessesesini, ayrıca zann ifade etmesine rağmen hasmının kabul ettiği kıyası zikretmektedir. Şâfiî, aslında zann ifade eden bu hususları kabul eden hasmının, zann ifade ettiği gerekçesiyle haber-i vâhidi reddetmesinin kendi içinde bir tutarsızlık olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Tezde¹⁹ tespit ettiğimiz gibi Şâfiî'nin haber-i vâhid hususunda münâzara ettiği şahıs, mutezileye meyyâl İbrahim b. İsmail b. Uleyye'dir.

İmâm Şâfiî, özellikle hasmı ile diyalogunda şehâdet konusu üzerinde çok durmakta ve haber-i vâhidin delil olabileceğine dair şehâdetten örnekler vermektedir.²⁰ Bunun üzerine muâırız, rivâyet ve şehâdet arasında bunca benzerlik olmasına rağmen, rivâyette bir, şehâdette ise taaddüdü şart koşarak kendisinin çelişkiye düştüğünü iddia etmektedir.

İmam Şâfiî ise rivâyeti şehâdete kıyas etmediğini çünkü kıyas etmek için haber-i vâhidin fer• olması gerektiğini, hâlbuki rivâyetin kendi başına asıl olduğunu ve başka bir şeye kıyas edilmeye ihtiyacının olmadığını belirtmektedir. Muâırız ise hadîsin bazı hususlarda şehâdete benzemesini, bazı hususlarda ise ondan ayrılmasını doğru bulmadığını belirtmektedir.

Şâfiî, benzerliğin her hususta gerçekleşmediğini, zaten böyle bir şartın da olmadığını vurgulamaktadır. Çünkü her yönden benzerlik benzerlerde değil, aynı türlerde gerçekleşmesi söz konusu olabilir. Ayrıca aynı mesele olmasına

¹⁹ Koçinkağ, Mansur, *İlk Dönemde Sünnet ve Haber-i Vâhidle ilgili Tartışılan Konuların Değerlendirilmesi*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), MÜSBE, İstanbul, 2011. Bu çalışmada Şâfiî ile bu hususları tartışan kişinin kim olduğu hususunda özel başlık açılmış ve konu detaylı şekilde ele alınmıştır.

²⁰ Bazı araştırmacılar, Şâfiî'nin haber-i vâhidlerin kabul edilmesi için şahitliği delil olarak sunmasını şöyle tenkid etmektedir: "Şâfiî'nin burada şahitlik müessesesini haber-i vâhidlerin kabul edilmesi gerektiğini gösteren bir delil olarak sunması bizce doğru görünmemektedir. Evvela farklı konularda farklı sayıda şahit istenmesi, şahitlerin en az iki kişi olması gerektiği ve netice itibarıyla iki âdil şahidin sözüne dayanarak verilen hükmün belirli bir olay ve kişiler hakkında olması, bu konuyla haber-i vâhidleri karşılaştırmamız gerektiğini göstermektedir" (Aktepe, *Sünnet Mudafâası*, İstanbul, 2007, s. 90, dipnot, 200). Bu tenkidin, konunun biraz karışık olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Şâfiî, araştırmacının zikrettiği özelliklerden dolayı bir karşılaştırma yapmış olsaydı, araştırmacı iddiasında haklı olabilirdi. Fakat konuya bütüncül şekilde bakıldığında Şâfiî'nin muâırız, haber-i hâssanın zann ifade etmesinden dolayı kabul edilemeyeceğini iddia etmekte, Şâfiî de bu açıdan hasmının da kabul edeceği bir örnek vermekte ve Kur'ân'la sâbit olan şahitlik müessesesini zikretmektedir. Özetlenecek olursa Şâfiî, zann ifade ettiğinden dolayı haber-i hâssayı inkâr eden hasmın samimiyetini ölçmekte, iddiasında samimiye zann ifade eden şahitlik müessesesini de kabul etmemesi gerektiğini belirtmektedir. Şâfiî, sadece şehâdet müessesesini örnek vermekte, hasmının kabul edip de zann ifade eden kıyası, ayıplı malda işin erbabına başvurmasını da örnek vermekte, bunların hepsinin zann ifade ettiğini ve buna rağmen bunları kabul ettiğini söyleyen hasmın kendisiyle çeliştğini vurgulamaktadır. Kısaca Şâfiî, araştırmacının zikrettiği hiçbir özellikten dolayı karşılaştırma yapmadığı -aksine hasmının taaddüd hususunda mukayese ettiği-, sadece zann ifade ettiğinden dolayı ikisi arasındaki ortak özelliğe temas etmektedir.

rağmen şehâdetin dahi kendi içinde farklılık arz ettiğini belirtmekte, Muâırızı, ise bunun mümkün olamayacağını ve şehâdet müessesinin usûlünün hep aynı olduğunu iddia etmektedir. Şâfi ise muâırızın iddiasının doğru olmadığını belirtmekte ve zinâ için dört, kısâs hususunda iki erkeğin, mâlî hususlarda bir erkek ve iki bayanın şahit olabileceğini, birçok meselede bayanın şahitliği kabul edilmezken bayanlarla ilgili konularda tek bir bayanın şehâdetinin kabul edildiğini belirtmektedir.²¹

İmam Şâfi, muâırızına şahitlerin her konuda eşit olup olmadığını sormakta muâırızı da eşit olmadığını sonunda itiraf etmektedir. İmam Şâfi de şehâdet müessesesi altında olan konuların farklı oluşu sebebiyle şahitlerin adedinde farklılık nasıl normal karşılanıyorsa şehâdete benzeyen rivâyetin de her yönden şehâdete benzemesi gerektiğini iddia etmenin doğru olmadığını belirtmektedir. Ayrıca şahitlik müessesinde dört ve iki şahidin gerektiği yerler olduğu gibi tek şahidin yeterli olduğu yerlerin de bulunduğunu belirterek hasmının iki sayısına takılmasının da tutarsız olduğunu zımmen vurgulamış olmakta ve şehâdete kıyas ederek rivâyette de taaddüdün şart koşulmasının tutarsız olduğunu belirtmektedir.²²

IV. Rivâyeti Şehâdete Kıyas Edip Taaddüdü Şart Koşanlar

Bazı İslâm âlimleri, rivâyeti şehâdete kıyas edip rivâyette de taaddüdün şart olduğunu savunmaktadır. Bunlardan bazıları, genel hususlardaki şehâdete kıyas edip iki kişi, bazıları ise zina suçundaki şahitlere kıyas edip dört kişi olması gerektiğini iddia etmektedir. Ayrıca Ebû Mansur el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1028) belirttiği gibi beş, yedi ve yirmi kişi olması gerektiğini savunanlar da bulunmaktadır.²³ Bu kanaati taşıyanların başında da Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf, Cübbâi ve İbn Uleyye gelmektedir.

(1) Ebu'l-Huzeyl Allâf (ö. 235/849), dörtten daha az râvînin rivâyet ettiği hadisin hüküm bildirmediğini, dört ile yirmi arasındaki râvînin bazen (kesin) bilgi ifade ettiğini, bazen de etmediğini, içinde cennetlik bulunan yirmi râvînin rivâyetinin ise kesin bilgi ifade ettiğini belirtmektedir. Bu görüşünü de **"İçinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa iki yüz kişiyi mağlup edecektir"**²⁴ âyetine dayanarak savunmaktadır.²⁵ Allâf'ın dört sayısını zina suçundaki şahitlere kıyas ederek söylediği de söylenebilir.

²¹ Şâfi, *er-Risâle*, s. 403.

²² Şâfi, *a.g.e.*, s. 401-404

²³ Abdulkâhîr el-Bağdâdî, *el-Farku beyne'l-fırak ve beyâni'l-firkati'n-nâciyeti minhum*, thk. Muhammed Osman, Mısır, ts., s. 116; Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-râvî*, (thk. Muhammed Eymen), Kâhire, 1424/2004, s. 54.

²⁴ Enfâl: 8/65.

²⁵ Abdulkâhîr el-Bağdâdî, onun tek amacının ahkâm ile alâkalı hadisleri işlevsiz kılmak olduğunu belirtmektedir, Çünkü içlerinde cennet ehlerinden biri olma şartından kastettiği kendisi gibi mu-tezile, kader ve Allah'ın kudretini sınırlama inancında olma şartına bağlamakta ve

(2) Ebû Alî el-Cübbâî (ö. 303/915), ancak dört isnadla gelen haberin kabul edileceğini savunmaktadır. Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'temed* adlı eserinde aktardığına göre Ebû Alî, "Adil bir râvînin rivâyetini ancak başka bir râvî ile Kur'ân'ın veya başka bir haberin zâhirine muvafık olursa kabul ederim"²⁶ demektedir. Ayrıca kendisinden "Şerî meselelerde iki kişinin altında rivâyet edilen haber kabul edilmez"²⁷ ve "Zina şâhitlerinden daha fazla olan râvîye itibar edilir"²⁸ sözü de aktarılmaktadır.

(3) Kâdî Abdulcebbar, Câhız (ö. 256/870) ve Ebû Alî el-Cübbâî'nin (ö. 303/915) rivâyeti şehâdet gibi algıladıklarını ve hadîsin en az iki kişi tarafından rivâyet edilmesi gerektiğini savunduklarını belirtmektedir.²⁹

(4) İbrahim b. İsmail b. İbrahim b. Uleyye, (ö. 218/833),³⁰ hadîsin her nesilde en az ikişer ikişer rivâyet edilmesini şart koşmaktadır. Ayrıca üzerinde icmâ edilmeyen hiçbir rivâyeti, hüccet olarak kabul etmediği de kendisinden aktarılmaktadır.³¹ İmam Şâfiî, İbn Uleyye ile bu hususu tartışmaktadır. İmam Şâfiî ne zaman bir delil getirirse "o hususta ihtilaf etmektedirler", demektedir. Sonunda İmam Şâfiî usanarak "İcmâın haricinde başka hüccetin olmayacağı hususunda da ittifak etmişler midir?" diyerek tepkisini dile getirmektedir.³² Şâfiî'nin tartıştığı bu zat, meşhur hadîsçi İbn Uleyye'nin oğludur. Bazı araştırmacılar yanlışlıkla aziz şartını öne sürenin ve İmâm Şâfiî ile münâzara eden kişinin baba İsmail b. Uleyye olduğunu iddia etmiştir.³³

ona göre bu inançta olmayan kişinin mü'min sayılmadığını ve cennet ehlinde olmadığını vurgulamaktadır (Abdulkâhir, *a.g.e.*, s. 116).

²⁶ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 53.

²⁷ Cüveynî, *Burhân*, I, 607.

²⁸ Râzî, Fahreddin, *el-Mahsûl fi ilmi usûli'l-fikh*, (thk. Taha Cabir), Beyrut, 1412/1992, IV, 387.

²⁹ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, (thk. Taha Hüseyin), y.y, t.s, XVII, 280.

³⁰ İsmail b. Uleyye: Rical hususundaki eserlere bakıldığında bu isimle anılan kişinin, *Kütüb-i sütte*'de kendisinden hadîs rivâyet edilen büyük bir hadîs imanı ve bu şahsın Ahmed b. Hanbel'in, İshak b. Râhüye'nin hocası olduğu görülmektedir. Fakat bu zatın İbrahim adında bir oğlu olduğu, bu oğlunun Kur'ân'ın mahlûk olduğunu savunduğu ve Cehmiyye'ye nispet edildiği göze çarpmaktadır. Hadîsi mütevâtir ve ahâd olarak ilk taksim eden kişinin de bu zat, bazı eserlerde ise hocası Asamm olduğu dile getirilmektedir. Yukarıdaki fikri savunan kişinin, baba İsmail değil, oğul İbrahim olduğu birçok eserde vurgulanmaktadır (Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselam, Beyrut, 1407/1987, XV, 12; *Mizânu'l-ittidâl*, thk. Ali Muhammed, Beyrut, ts., I, 20; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrut, 1413/1993, IX, 112-113; Ziriklî, Hayruddin b. Mahmud *ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, el-A'lâm, Dâru'l-ilm*, 2002, I, 23;). Oğul İbn Uleyye, fakih muhaddislerden kabul edilmektedir. Fakat itizâla meyyâl olduğundan dolayı görüşleri terk edilmektedir. İmam Şâfiî ile arasında birçok tartışma yaşanmıştır (Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 53).

³¹ Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, (thk. Beşşâr Avvâd), Beyrut, 1422/2001, VI, 512.

³² Hatib, *a.g.e.*, VI, 512.

³³ Babanzâde, Ahmed Naim, *Hadis Usûli ve Istilahları*, (Haz.: Hasan Karayığit), İstanbul/2010, s. 204; Kırbaoğlu, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara, 2010, s. 112; Hansu, Hüseyin, *Mütevâtir Haber*, Van, 2008, s. 73.

Bütün Mu•tezilenin, bu kanaatte olduğu düşünülmemelidir. Örneğin Kâdî Abdulcebbar (ö. 415/1025), sahâbenin bir kişinin, iki kişinin rivâyetiyle amel etmesinin tevâtüren sâbit olduğunu belirtmektedir,³⁴ Ebu'l-Hüseyn el-Basrî el-Mu'tezilî (436/1044) ise aklen bir râvînin rivâyeti ile amel etmenin caiz olduğunu savunmaktadır.³⁵

Şâhitte olduğu gibi hadîsin de en az iki râviden nakledilmesi gerektiğine dair iddiayı bazı muhaddislere nispet eden de bulunmaktadır. Bu isimlerin başında Buhârî ve Hâkim gelmektedir. Hâkim, sahih hadîsi on kısma ayırmakta, beşinin müttefekun aleyh, diğer beş kısmının ise ihtilâflı olduğunu belirttiikten sonra birinci kısmın, Buhârî ve Müslim'in seçtiği hadisler olduğunu vurgulamaktadır. Bu kısmın sahihin en üst kısmı olduğunu vurguladıktan sonra Şeyhân'ın şartını şöyle açıklamaktadır:

“Hz. Peygamber'den meşhur -sika iki râvîsi olan- bir sahâbînin rivâyet etmesi, sonra sahâbeden rivâyet etmekle meşhûr -sika iki râvîsi olan- tâbiînden birinin rivâyet etmesi, sonra dördüncü tabakadan birçok râvîsi olan hafız, mutkin ve meşhur olan etbâ-i tâbiînden birinin rivâyet etmesi, son olarak da Buhârî ve Müslim'in hocası hadîs rivâyetinde hâfız ve mutkin biri olması gerektiğidir.”³⁶

Hâkim'in iddiasının doğru olup olmadığına geçmeden ondan aktarılan sözün farklı şekillerde anlaşıldığı görülmektedir. Hâkim'in dipnotta geçen Arapça sözlerini bazı âlimler, aynı hadîsin en az iki sahâbeden ve iki tâbiînden rivâyet edilmesi gerektiği şeklinde anlamaktadır. Fakat İbn Hacer'in belirttiği gibi burada kastedilen sahâbe ve tâbiînin iki râvîsi olan meşhur bir râvî olması gerektiği şeklindedir. Hâkim'in sözü birinci şekilde anlaşılırsa garîb hadîslerle, ikinci şekilde anlaşılırsa meşhûr olmayan râvîlerden aktarılan hadîslerle kendisine itiraz edilmelidir.

Hâzîmî, Hâkim'in sözünü, Hz. Peygamber'e kadar en az iki râviden aktarılabilecek şekilde, diğer bir ifadeyle azîz hadîs şeklinde anlamakta ve bunun doğru olmayacağını belirtmektedir. Hâkim'in sözünü yanlış anladığından “Hâkim, bu şartlarda hadîs yok, deseydi daha doğru olurdu” diyerek onu tenkit etmektedir. İtiraz olarak da Buhârî'de zikredilen garîb hadîsleri ve tek râvîsi olan râvîleri zikretmektedir.³⁷ Ebû Guddê'nin de belirttiği gibi Hâkim'in sözünü azîz şeklinde anlaması; fakat tek râvîsi olan râvîleri örnek

³⁴ Kâdî Abdulcebbar, *a.g.e.*, XVII, 285.

³⁵ Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, Muhammed b. Ali b. Tayyib, *el-Mu'temed fi usûl'l-fikh*, Lübnan, ts., II, 106.

³⁶ Hâkim, *Medhal*, s. 4.

فالقسم الاول من المتفق عليها اختيار البخاري ومسلم وهو الدرجة الأولى من الصحيح ، ومثله الحديث الذي يرويه الصحابي المشهور بالرواية عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وله راويان ثقتان ، ثم يرويه التابعي المشهور بالرواية عن الصحابة وله راويان ثقتان ، ثم يرويه عن أتباع التابعين الحافظ المتقن المشهور وله رواية من الطبقة الرابعة ثم يكون شيخ البخاري أو مسلم حافظا مشهورا بالعدالة في روايته

³⁷ Hâzîmî, *Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse*, s. 129 vd.

vererek itiraz etmesi Hâzîmî'nin tutarsızlığını göstermektedir.³⁸ Zâhid el-Kevserî de Hâkim'in sözünü Hâzîmî gibi anlamakta ve bu şekilde anlamayanları tenkid etmektedir.³⁹

Abdulfettah Ebû Gudde ise hocasının ta-lîkenden sonra Hâkim'in ve Beyhakî'nin sözünden azîz anlamı çıkmadığını, Hâzîmî ve hocasının bunu yanlış anladığını belirtmektedir.⁴⁰ İbn Hacer de Hâkim'in sözünden azîz anlamı çıkarana tenkid etmekte, Hâkim'in "iki râvisi olacak" şeklindeki sözünü ise râvinin meşhur olması gerektiği şeklinde açıklamaktadır.⁴¹

Buhârî'nin ilk ve son hadîsinin garîb olduğunu düşündüğümüzde Buhârî üzerinde bunca çalışma yapmış Hâkim'in böyle basit bir hata yapmayacağı daha ağır basmakta ve Hâkim'in vurgulamak istediği Şeyhân'a göre cehâleti kalkmış râviler tarafından rivâyet edilen hadîsin sahih olduğudur.

İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) ise "Şeyhâna göre hadîs, ancak iki kişi tarafından rivâyet edildiğinde sahih olmaktadır" demektedir.⁴² İbn Arabî, Hâkim'in sözünü yanlış yorumlamakta ve hem de bu iddiayı doğru kabul ederek daha derin bir hataya düşmektedir.

Meyânicî, Buhârî ve Müslim'in şartını şöyle açıklamaktadır: "Hz. Peygamber'den en az iki sahâbî, her bir sahâbeden de en az dört tâbiîn, her bir tâbiînden ise dörtten fazla etbâ-i tâbiîn rivâyet etmelidir."⁴³ İbn Hacer ise bu görüşü şöyle tenkit etmektedir:

"Bu, *Sahîhayn* üzerinde hiç çalışma yapmamış birinin sözüdür. Bu iki eser üzerinde çalışma yapan biri, böyle bir hadîsin bu eserlerde olmadığını iddia ederse mübalağa etmiş olmaz."⁴⁴

V. Râvide Adedi Şart Koşanların Öne Sürdüğü Deliller

Mu-tezilenin haklı olduğuna dair bazı deliller bulunmaktadır. Bu deliller şöyle özetlenebilir:

(1) Zü'l-yedeyn (r. a), Hz. Peygamber'e namazı eksik kıldığını söyleyince Hz. Peygamber'in onun sözüyle yetinmeyip cemaate de sorması,⁴⁵

³⁸ Ebû Gudde, *Selâsu resâil*, Riyâd, 1416, s. 131.

³⁹ Kevserî, *ta-lîk*, (*Selâsu resâil* içinde), Mektebetü'l-matbûât, ts., s. 130. Abdulfettah Ebû Gudde, *Selâsu resâil* adlı eserinde Kevserî'nin ta-lîklerini ayrı şekilde zeyn harfiyle ifade etmektedir.

⁴⁰ Ebû Gudde, *a.g.e.*, s. 131.

⁴¹ İbn Hacer, *en-Nüket alâ kitabî İbn Salâh*, (thk. Rabî b. Hâdî), Medine, 1404/1984, I, 240.

⁴² Suyûtî, *Tedrib*, s. 52.

⁴³ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 52.

⁴⁴ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 52.

⁴⁵ Buhârî, Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar*, (thk. Mustafa Dîb Bugâ), Beyrut, 1407/1987, "Cemâat", 41.

(2) Hz. Ebû Bekr'in, nineye altıda bir hisse verileceğine dair Hz. Peygamber'den hadîs rivâyet eden Muğîre'nin sözüyle yetinmeyip ondan şâhid istemesi ve Muğîre'nin de Muhammed b. Mesleme'yi şâhid göstermesi,⁴⁶

(3) Hz. Ömer'in, Ebû Musa el-Eş'arî'nin isti'zân hususundaki rivâyeti için şâhid istemesi, düşük cenîn hususunda Muğîre b. Şu'be'den şâhid istemesi, mescidin genişlemesi hususunda Übey b. Ka'b'dan şâhid istemesi,⁴⁷

(4) Hz. Ali'nin râvîye yemin ettirmesi,⁴⁸

(5) Rivâyet müessesinin şehâdet müessesine kıyas edilmesi.

Konuya bütüncül şekilde bakıldığında bu örneklerin istisnai olduğu görülecektir. Hz. Ebû Bekr'in, Hz. Ömer'in ve Hz. Ali'nin bir kaç örnek haricinde genelde bir sahâbenin rivâyetiyle amel ettikleri bilinmektedir. Mecelle'nin 42. maddesi⁴⁹ olarak kayıtlara geçen usul kaidesi muvacehesince zaten bunlara itibar edilmemelidir. Özellikle müttefekun aleyh olan bir hadîse göre Hz. Ömer, bir sahâbî ile nöbetleşe Hz. Peygamber'in yanına gittiğini, akşamları giden kişinin de duyduklarını diğerine aktardığını bildirmektedir.⁵⁰ Her gün cereyan eden bu olay, tek başına ele alındığında dahi bu iddianın doğru olmadığı görülecektir.

İmâm Muhammed, garîb/ferd hadisleri ele alırken bunların hüccet olarak kabul edildiğini, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'in uygulamalarının da ihtiyaten olduğunu, yoksa âdil birinin rivâyetinin dini hususlarda yeterli olduğunu belirtmektedir.⁵¹ İmâm Şâfiî de bu tarz rivâyetlerin ihtiyattan kaynaklandığını ve bunun şâhitlik müessesesinde de gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Örneğin iki şâhit, yeterli olmasına rağmen bazen mahkemelerde ihtiyaten daha fazla kişinin tanıklığı talep edilmektedir.⁵²

Tek kişinin rivâyetinin ahkâm hususunda bilgi değeri taşımadığını savunmak, tek sahâbînin tebliğ amaçlı ve Hz. Peygamber'in mesajını aktarma hususunda yaptığı seferleri de tartışmaya açmak demektir. Bazen tek sahâbîden aynı manada birçok isnadlı hadîs gelmekte, fakat Hz. Peygam-

⁴⁶ Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Sünen*, Beyrut, 1418/1997, "Ferâiz", 5.

⁴⁷ Buhârî, "İsti'zân", 13.

⁴⁸ Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut, 1420/1999, I, 176. İmâm Suyûtî, *Tedribu'r-râvî* (s. 53) adlı eserinde bunlara cevap vermektedir, Beyhakî de tek râvînin rivâyetinin kabul edildiğine dair birçok rivâyet zikretmektedir. Cüveynî, sahâbenin haber-i vâhidle amel hususunda icmâ ettiğini, Kâdî Abdülcebbar'ın ise sahâbenin bir kişinin, iki kişinin rivâyetiyle amel etmesinin tevâtüren sâbit olduğunu belirtmektedir (Cüveynî, *Burhân*, I, 601; Kâdî Abdülcebbar, *Muğni*, XVII, 285).

⁴⁹ *el-İbretu li'l-ğâlibi's-şâi' lâ li'n-nâdir*: Yaygın ve genele itibar edilir, nadir olana itibar edilmez.

⁵⁰ Buhârî, "İlim", 27; Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, (thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî), Beyrut, ts., "Talak", 5.

⁵¹ Muhammed, *Mebûsât*, III, 75-85.

⁵² Şâfiî, *er-Risâle*, s. 438-440.

ber'den işiten sahâbînin tek kişi olduğu görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in âile ve gusûl ile alâkalı haberleri genelde Hz. Âişe'den gelmektedir. Ayrıca bu bakış açısıyla konuya bakıldığında elimizde mevcut olan hiçbir kitaba da güvenmemiz ve hiç birine binaen hüküm vermememiz gerekmektedir. Çünkü genelde kitaplar gerek yazım, gerek basım, özellikle de mahtût aşamasında tek birinin elinden geçmektedir.

Bir râviden gelen haberler hususunda daha ihtiyatlı davranmak gerek-
mekte; fakat ihtiyatlı davranmak başka, onun bilgi değeri taşımadığını iddia
edip bir bütün olarak reddetmek başka bir şeydir. Elbette garîb/ferd şekilde
rivâyet edilen hadisler hususunda ihtiyatlı davranılmalıdır. Zaten âlimler de
tek isnadlı hadîse garîb/ferd diyerek ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğine işaret
etmektedirler. Herhangi bir usûl kitabına bakıldığında garîb hadislerin sahih
de zayıf da olabileceği; ama genelde zayıf olarak nitelendirildiği görülecekte-
dir.⁵³ Özellikle ilk dönem âlimler, garîb kelimesini zaten zayıfa yakın manada
kullanmaktadır. İmam Ahmed'in "Garîb olan bu hadisleri yazmayınız, onlar
münker ve geneli zayıf râvilerdendir", İmam Mâlik'in "İlmin en şerlisi garîb
olanıdır. En hayırlısı ise insanların rivâyet ettiği zâhir olanıdır",⁵⁴ Ebû Yûsuf,
"Garîb hadislere tâbi olan hata etmiştir"⁵⁵ ve İbn Receb'in, "Selef âlimler
meşhur olan rivâyetleri medh eder, garîb olanları ise zemmederler"⁵⁶ sözü
buna delâlet etmektedir.

VI. Rivâyet ve Şehâdet İhtimâli Olan Yerler

Daha önce vurgulandığı gibi rivâyet, herkesi ilgilendiren ve mahkemelik
olmayan hususlarda geçerli olmaktadır. Şehâdet ise özel kişileri ilgilendiren
ve mahkemelik olan hususlarda geçerli olmaktadır.⁵⁷ Bir konu, rivâyetin ilgi
alanına girdiğinde bir kişi yeterli görülmekte, şehâdetin ilgi alanına girdiğin-
de iki kişi şart koşulmaktadır. Bu kurallar ışığında rivâyet ve şehâdet ihtimâli
olan bazı hususlar ele alınacaktır.

(1) Ramazan hilalini gören kişi,⁵⁸

⁵³ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 454; Abdullah Sirâcuddîn, *Şerhu'l-Menzûmeti'l-beykûniyye*, Halep, t.s, s. 90.

⁵⁴ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 454.

⁵⁵ İtr, Nûrettin, *Menhecû'n-nakd*, Dımaşk, 1401/1981, I, 402.

⁵⁶ İtr, Nûrettin, *a.g.e.*, I, 402.

⁵⁷ İbn Kayyim, bu kaidenin kaçınılmaz şekilde ezan meselesiyle kırıldığını belirtmektedir. (İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr, *Bedâi'u'l-fevâid*, thk. Ali b. Muhammed, Suûdi Arabistan, 1424/2003, I, 9). Fakat ezanın mahkemelik bir olay olmadığını düşündüğümüzde kırılmasının söz konusu olmadığı anlaşılacaktır.

⁵⁸ Rû'yetü'l-hilalin tüm insanları bağladığı düşünüldüğünde onun rivâyet gibi algılanması ve bundan dolayı bir kişinin sözüne itimat edilmesi gerekmektedir. Fakat sadece bu seneyi veya (bazısına göre) belli bir beldeyi bağladığı düşünüldüğünde şehâdete benzediği görülmekte ve bundan dolayı taaddüdün şart koşulması gerekmektedir. İmam Mâlik taaddüdü şart

(2) Kâif (nesepleri tespit eden kişi),⁵⁹

(3) Mukavvim (mala değer biçen kimse): Bu meselede şehâdet, rivâyet ve hüküm ihtimâli bulunmaktadır.⁶⁰

(4) Kâsım: Kâsım⁶¹ hakkında hâkim ve şahid ihtimâli bulunmaktadır. İmam Karâfi şehâdet ihtimâlinin daha ağır bastığını vurgulamaktadır.⁶²

(5) Kâdînın veya başka resmî görevi olan birinin tercümanı,⁶³

(6) Namazda imamı uyarmak için tesbihin getirilmesi,⁶⁴

(7) Suyun necis olduğunu bildiren kişi,⁶⁵

(8) Hâris: Mahkeme tarafından malın değerini veya miktarını belirlemek üzere görevlendirilmiş kişi,⁶⁶

(9) Müftü,⁶⁷

(10) Malın ayıplı olması: Alış-veriş akdinde ayıbın eski mi, yeni mi olduğu hususunda tartışma çıkarsa bir kişinin görüşü ile yetinilmektedir. Mâlikîlere göre ise iki kişi şartı aranmaktadır.⁶⁸

koşmata⁵⁸, diğer mezhep imamları ise bunu rivâyet gibi algulamakta ve bir âdil kişinin sözünü yeterli görmekteyler. (Karâfi, *Furuk*, I, 78).

⁵⁹ Kâif, modern dönemde DNA testi yapan kişi yerindedir. Bu testi yapan kişi, cüzi bir meselede, özel biri hakkında hüküm vermekte ve bu açıdan şehâdete benzemektedir. Kâifin tüm insanlar için hüküm veren biri olduğu düşünüldüğünde ise rivâyete benzemektedir.⁵⁹ Fakat İbn Kayyim, konunun rivâyet ve şehâdetle alakası olmadığını Hâkim'in hükmüne daha çok benzediğini belirtmektedir. (İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 10.)

⁶⁰ Karâfi, *a.g.e.*, I, 80; İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 10.

⁶¹ Kâsım: Malları taksim eden zat demektir. Hz. Peygamber, Abdullah b. Ravâha'yı tek başına Hayber'de meyve üzerinden alınan yıllık vergiyi belirleme (hâris) ve taksim etmek (kâsım) üzere görevlendirmiştir.

⁶² Karâfi, *a.g.e.*, I, 81; İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 10.

⁶³ Özel bir mesele olarak algılandığında şehâdet hükmü gibi taaddüd şartının aranmaması gerekmektedir. Herkes için bu işlevi gördüğü düşünüldüğünde ise rivâyete gibi tek kişinin sözüyle yetinilmelidir (Karâfi, *a.g.e.*, I, 80; İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 10). Fakat konunun mahkemelik bir olay olmadığı düşünüldüğünde şehâdet şâibesinin zayıf olduğu söylenebilir.

⁶⁴ İki kişi tarafından söylenmesi gerektiğini söyleyen olduğu gibi bir kişinin yeterli olduğunu söyleyen de bulunmaktadır (Karâfi, *Furuk*, I, 81; İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 11). Fakat mahkemeye elverişli bir husus olmadığından şehâdet ihtimâli uzak gözükmemektedir.

⁶⁵ Şehâdete benzediğinden taaddüdün şart olduğunu savunan olduğu gibi rivâyete benzediğinden taaddüdün şart olmadığını söyleyen de mevcuttur. (Karâfi, *a.g.e.*, I, 81; İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 11)

⁶⁶ Hz. Peygamber'in, Abdullah b. Ravâha'yı tek başına bu görev için gönderdiği için hârisin bir kişi olması yeterli görülmüştür. Hârisi rivâyet ve şehâdetten çok hâkim gibi düşünmek daha tutarlı olacaktır (İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 11).

⁶⁷ Her ne kadar kendisinde hem şehâdet hem rivâyet ihtimâli olsa da müftünün ahkâmı nakleden biri olması hasebiyle rivâyete daha çok benzediği ve bu yüzden tek kişi olması hususunda ittifak edildiği belirtilmiştir (İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 11).

⁶⁸ Karâfi, *a.g.e.*, I, 85; İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 11.

(11) Kıyas gerektirecek bir olayda iki kişi şehâdette bulunur veya adamın öldürülmesine sebep olacak bir rivâyette bulunur, sonra da yalan söyledikleri tespit edilirse,⁶⁹

(12) Müzekkî: Rivâyette cerh ve tadil bir kişiyle sâbit olmakta, şehâdette ise asahh olan görüşe göre bir kişiyle yetinilmemektedir.⁷⁰

(13) Güneşin batışı: Oruçlu olan bir kişi için âdil birinin, güneşin battığına dair haber vermesi yeterli midir, iki kişi mi gerekmektedir. Bu hususta genelde ezanın dikkate alındığı düşünülürken, müezzinin de tek kişi olduğu bilindiğine göre burada şehâdet ihtimâlinin uzak olduğu söylenebilir.

VII. Rivâyet ve şehâdet Arasındaki Farklar

Rivâyet ve şehâdette islâm, adalet, zapt gibi bazı ortak özellikler bulunsa da bazı hususlarda aralarında farklar bulunmaktadır. Rivâyette aranan bazı şartlar şehâdette, şehâdette aranan bazı şartlar ise rivâyette aranmamaktadır.⁷¹ Yapılan araştırmada söz konusu şartların şunlar olduğu tespit edilmiştir:

(1) Rivâyette taaddüdün şart olup olmaması tartışılmaktadır. Rivâyeti şehâdet gibi algılayan bazı Mu•tezilî âlimler rivâyette de taaddüdü şart koşmaktadır. Cumhura göre ise şehâdette taaddüd şart koşulmakta, rivâyette ise şart koşulmamaktadır.⁷² İmam el-İzz b. Abdüsselâm (ö. 661/1262) ise bu hususu şu üç gerekçe ile açıklamaktadır:

(a) Müslümanların geneli Hz. Peygamber'e yalan isnad etmekten çekinmektedir. Fakat yalan yere şahitlik hususunda daha cesur davranmaktadırlar. Bundan dolayı şehâdet hususunun desteklenmesine ihtiyaç duyuldu (ve taaddüd şart koşuldu).⁷³

⁶⁹ Kıyas gerektirecek bir olayda iki kişi şehâdette bulunur, (adam da öldürülürse) ve sonra görüşlerinden dönüp bilerek yalan söylediklerini itiraf ederlerse ikisine de kıyas uygulanması gerekmektedir. Bir olay hâkim için müşkil olursa ve biri (öldürüleceğine dair) Hz. Peygamber'den bir hadis rivâyet ederse, hâkim de bu rivâyete dayanarak adamı öldürürse, sonra da adam yaptığı rivâyetten dönse ve bilerek yalan söylediğini ikrar ederse Beğâvî, hadisi rivâyet edene de şahit gibi kıyas uygulanır, demektedir. Fakat Râfî, Kaffâl ve İmam'a göre hadisi rivâyet eden kişiye şahidin aksine kıyas uygulanmamalıdır. Çünkü şehâdet bir olaya bağlı kalmakta, rivâyet ise bir olaya bağlı olmamaktadır (Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, IV, 429)

⁷⁰ İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 10. İbn Kayyim, cerh ve tadil hususunda rivâyet ve şehâdetin değil, şehâdet ve hüküm ihtimâli olduğunu belirtmektedir. Çünkü müzekkînin, görüşünü rivâyetle değil, yaptığı ictihadla belirlediğini söylemektedir (İbn Kayyim, *a.g.e.*, I, 10).

⁷¹ Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed Ebû Hâmid, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, (thk. İbrahim Muhammed Ramazan), Beyrut, ts., I, 476-477.

⁷² Şâfîi, *er-Risâle*, s. 394; Gazzâlî, *a.g.e.*, 476; Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, IV, 428; Suyûtî, *Tedrib*, s. 287.

⁷³ İsfehânî, bu gerekçeye karşı çıkmakta ve rivâyetin âmm olan hususlar için olduğundan dolayı şehâdette göre daha çok desteklenmesi gerektiğini belirtmektedir. Fakat Zerkeşi (ö.

(b) Bazen nebevî hadîse sadece bir kişi şâhit olmaktadır. Şayet bu tek şahsın rivâyetini kabul etmemiş olsak, bu genel maslahat, müslümanlardan alıkonacaktır. Mahkemelerde bir şahsın, başka birinde olan hakkı bu özellikte değildir. Bundan anlaşılıyor ki, rivâyette sadece birinin tezkiyesinin kabul edilmesi ihtiyata daha uygundur.

(c) Müslümanlar arasında bulunan birçok nefret ve düşmanlık hissi, onları yalan yere şâhitlik yapmaya itmektedir. Hz. Peygamber'in hadîslerinde ise durum böyle değildir.⁷⁴

(2) Asıl râvînin fer•in rivâyetini inkâr etmesi, fer•in rivâyetine zarar vermemekte; fakat şehâdette bu, zarar vermektedir.⁷⁵

(3) Rivâyette erkek şartı asla aranmamakta, şehâdette ise bazı hususlarda aranmaktadır.⁷⁶

(4) Rivâyette hürriyet şartı aranmamakta, şehâdette ise aranmaktadır.⁷⁷

(5) Rivâyette buluş şartı aranmamakta, şehâdette ise aranmaktadır.⁷⁸

(6) Hattâbîlerin dışındaki bid'at mezheplerine mensup olan mübtedilerin rivâyetleri dâî olsalar da kabul edilmekte, sadece kendi mezhebine uygun rivâyetleri kabul edilmemektedir.⁷⁹ Şehâdette daha ihtiyatlı davranılmaktadır.

(7) Yalan söyleyen biri, tövbe ettikten sonra şehâdeti kabul edilmekte, fakat rivâyeti asla kabul edilmemektedir.⁸⁰

(8) Tek bir hadîste yalan söylediği ispat edilen kişinin önceki tüm rivâyetleri de reddedilmekte; fakat yalan yere şâhitlik edenin yalanı, önceki şehâdetlerine zarar vermemektedir.⁸¹

974) bu itiraza şöyle cevap vermektedir: Râvî, hem kendisini hem başkasını bağlayan bir hüküm isbat etmekte olduğundan dolayı yalan yere rivâyette bulunmaya (genelde) yeltenmemektedir. Şâhit ise başkası hakkında hüküm isbat ettiğinden dolayı bu hususta daha ihtiyatlı davranılması gerekmektedir (Bedruddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîr*, IV, 426). Hadîs uydurma faaliyetleri düşünüldüğünde olay, İmam Zerkeşi'nin belirttiği gibi gözükmemekte bilakis yalan yere rivâyette bulunma hususunda insanlar çok cüretkâr davranmaktadırlar. Fakat şehâdetle mukayese edilecek kadar çok olmadığı da bilinmektedir. Çünkü sadece günlük olarak düşünüldüğünde dünyada milyonlarca dava görülmekte ve mahkemelerde birçok yalancı şâhitlik yapılmaktadır.

⁷⁴ Zerkeşi, *a.g.e.*, IV, 426-427.

⁷⁵ Zerkeşi, *a.g.e.*, IV, 429.

⁷⁶ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 394; Suyûtî, *Tedrib*, s. 287.

⁷⁷ Zerkeşi, *a.g.e.*, IV, 427; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 287.

⁷⁸ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 287. Bu görüş ihtilâflı bir konudur. Genel kanaate göre edâ esnasında râvînin de buluş çağına ermesi gerektiği belirtilmektedir.

⁷⁹ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 287. Bu konu ihtilâflı bir konudur. Mutlak şekilde reddedileceğini savunan olduğu gibi belli şartlarla kabul edileceğini vurgulayan âlimlerimiz de bulunmaktadır.

⁸⁰ Ancak Nevevî gibi bazı âlimler tövbe edenin, rivâyetinin kabul edileceğini savunmaktadır. (Nevevî, *Şerhu Müslim*, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Beyrût, 1407/1987, I, 131; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 287)

⁸¹ Zerkeşi, *a.g.e.*, IV, 428; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 287.

(9) Kişinin kendi nefesine faydası olan veya kendi nefsindeki zararı def eden hususlarda şehâdeti kabul edilmemekte; fakat rivâyetleri kabul edilmektedir. Çünkü rivâyet ve sünenler hususunda tüm insanlar eşittir.⁸²

(10) Aslın, fer-in ve kölenin lehine şehâdeti kabul edilmemekte; fakat rivâyeti kabul edilmektedir.⁸³

(11) Şehâdet, geçmiş bir dava hususunda olmalıdır.⁸⁴

(12) Talep edildiğinde şahidin tanık olarak icabet etmesi gereklidir.⁸⁵

(13) Şâhitliğin, hâkim huzurunda gerçekleşmesi gerekmektedir. Rivâyette ise bu son üç husus bulunmamaktadır.⁸⁶

(14) Cerh ve ta'dilde âlim mutlak şekilde kendi bilgisine göre hüküm vermektedir. Şehâdette ise üç görüş bulunmakta, güçlü olan görüşe göre hudûdullâh ile diğer hususlarda fark bulunmaktadır.⁸⁷

(15) Rivâyette gerekçesi açıklanmamış cerh ve tadil kabul edilmekte; fakat şehâdette ancak müfesser olursa kabul edilmektedir.⁸⁸

(16) Rivâyet için (ihtilafı olmakla beraber) ücret alınabilir, fakat şehâdette bulunmak için ücret talep edilmemektedir. Ancak binek gibi masrafa ihtiyaç duyulursa söz konusu olabilir.⁸⁹

(17) Şehâdetle hüküm vermek bir nevi ta'dil etmektir. Gazzalî daha da güçlü olduğunu belirtmektedir. Fakat âlimin ameli veya fetvası rivâyet edilen hadîse muvafık olursa bu hadîsi ta-dil (tashîh) ettiği anlamına gelmemektedir.⁹⁰

(18) Şehâdet üzerine şehâdet kabul edilmemekte, ancak asıl şahidin gelmesi zor (veya imkânsız) olması durumunda söz konusu olmaktadır. Ölüm, gaybet ve benzeri durumlarda olduğu gibi. Fakat hocası aynı mecliste bulunsa da râvinin rivâyeti kabul edilmektedir.⁹¹

(19) Âdil bir râvî, daha önce rivâyet ettiği hadîste yaptığı hatadan dönerse bu rüçû kabul edilmekte; fakat kâdî karar verdikten sonra şahidin, fikrinden

⁸² Zerkeşi, *a.g.e.*, IV, 428; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 287.

⁸³ Zerkeşi, *a.g.e.*, IV, 428; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 287.

⁸⁴ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 287.

⁸⁵ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 287.

⁸⁶ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 287.

⁸⁷ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 287.

⁸⁸ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 287. Hadîs usûlü eserlerinde cerhin müfesser olması gerektiği güçlü görüş olarak belirtilmektedir. Fakat rical ilmiyle alâkalı kitaplara bu kaide muvacehesinde yaklaşıldığında birçok zayıf hakkında verilen cerhin müfesser olmadığı görülmektedir. İmam Suyûtî de bunu göz önünde bulundurmuşçasına asahh olan görüşe göre müfesser olmasına gerek olmadığını belirtmektedir.

⁸⁹ Zerkeşi, *a.g.e.*, IV, 427; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 287.

⁹⁰ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 287.

⁹¹ Zerkeşi, *a.g.e.*, IV, 428; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 287.

dönmesi kabul edilmemektedir. Şehâdet, insanoğlunun hakkını isbat ettiğinden dolayı rüçû ile zâil olmamaktadır.⁹²

(20) Dört kişiden az kişi zina şahitliğinde bulunurlarsa kendilerine kazf haddi uygulanmaktadır. Tövbe etmedikleri müddetçe şahitlikleri de kabul edilmemektedir. Fakat bu kimselerin rivâyetlerinin kabul edilip edilmemesi hususunda iki görüş vardır. Meşhur olan görüşe göre rivâyetleri kabul edilmektedir.⁹³

(21) Rivâyette başkasının sözünün nakledilmesine itibar edilmekte; fakat şehâdette ancak kişinin şahsi olarak müşahede ettiği hususlara itibar edilmektedir.⁹⁴

(22) Kitapla sünnetle veya icmâ ile istidlâl edilerek rivâyetin bir bölümü alınabilmekte; fakat şehâdetin sadece bir parçası kabul edilmemektedir.⁹⁵

(23) Rivâyetler taâruz ettiğinde rivâyetlerin cem edilmesi mümkünse cem edilir, fakat şehâdette görüşler tearuz ederse ikisi de sakit olur.⁹⁶

(24) Şehâdette tezkiye ancak iki kişi ile mümkün iken râvî'nin ta'dîli için bir kişi yeterli kabul edilmektedir.⁹⁷

Sonuç

Yapılan araştırmada rivâyetin, umûm ifade edip mahkemeye elverişli olmayan bir şeyi aktarmayı, şehâdetin ise özel, hissi ve mahkemeliğe elverişli bir hususta tanıklık etmeyi ifade ettiği sonucuna varılmıştır. Yapılan araştırmalara göre şehâdette olduğu gibi rivâyette de taaddüdün şart koşulması gerektiğine dair tartışma, hicri ikinci asrın başında ortaya çıkmıştır. Bu husustaki ilk bilgiler, birçok usûl hususunda olduğu gibi yine İmâm Şâfi'ye dayanmaktadır. Fakat rivâyet ve şehâdetin mâhiyetini tespit etmede Mâzerî önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Mâzerî'den sonra gelen âlimler, genelde onun yaptığı tanımları dikkate almışlardır. Yapılan araştırmalarda rivâyette de taaddüdü şart koşanların, Mutezile'ye mensup veya onlara yakın bazı âlimler olduğu sonucuna varılmış, bunların kimler olduğu ve delillerinin neler olduğu hususu üzerinde ayrıca durulmuştur. Bu konu usûl meselesi olmakla beraber furûa dair birçok meseleyle de ilgilidir. Çünkü Fıkıh ilminde bir mesele rivâyetin altında mütalaa edilmişse tek kişi yeterli görülmüş, şehâdet kavra-

⁹² Zerkeşi, *a.g.e.*, IV, 428; Suyûti, *a.g.e.*, s. 287.

⁹³ Suyûti, *a.g.e.*, s. 288.

⁹⁴ Şâfi, *er-Risâle*, s. 394; Zerkeşi, *a.g.e.*, IV, 428.

⁹⁵ Şâfi, *a.g.e.*, s. 394; Zerkeşi, *a.g.e.*, IV, 429.

⁹⁶ Zerkeşi, *a.g.e.*, IV, 429.

⁹⁷ Zerkeşi, *a.g.e.*, IV, 428. Rivâyet ve şehâdet arasındaki farklar için bkz. Karâfi, *Furûk*, I, 74-91; Suyûti, *a.g.e.*, s. 287-289 (yirmi bir fark saymaktadır); Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, IV, 426-432 (yirmi bir fark saymaktadır); Taceddin es-Sübki b. Takiyyuddin es-Sübki, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, (thk. Âdil Ahmed ve Ali Muhammed), Beyrut 1991/1411, II, 162, 163 (dokuz yer saymaktadır).

mının altında mütalaa edilmişse taaddüd şart koşulmuştur. Konunun daha iyi anlaşılması için rivâyet ve şehâdet ihtimâli olan on dört fikhî mesele zikredilmiş, son olarak da rivâyet ve şehâdet arasında bulunan yirmi dört farka temas edilmiştir.

“Usûl İlminde Rivâyet ve Şehâdet”,

Özet: Rivâyet ve şehâdet daha ziyade hadîs usûlü konusu olmakla birlikte, furû-ı fikhînin birçok meselesiyle de doğrudan alakalıdır. Zira öncelikle âlimin, bir meselede taaddüdün şart koşulup koşulmayacağını belirtmesi meselenin şehâdet mi, rivâyet mi olduğunu tespit etmesine bağlıdır. Karâfi ve İbn Kayyim gibi bazı âlimler, konunun önemine vurgulasalar da üzerinde yeteri kadar durulmamıştır. Bu çalışmada, Mu'tezile'nin başlattığı, İmâm Şâfiî'nin ele alıp tartıştığı, Karâfi'nin ise sekiz yıl boyunca üzerinde çalıştığı; fakat Mâzerî'nin açıklamalarıyla konuyu çözdüğünü iddia ettiği rivâyet ve şehâdetin mâhiyeti üzerinde durulacak, tartışmanın çıktığı dönem tespit edilmeye çalışılacak ve Şâfiî ile muâzırı arasında bu hususta geçen diyaloglara yer verilecektir. Akabinde rivâyeti şehâdetle mukayese edip onda da taaddüdü şart koşanların kimler olduğuna ve onların öne sürdükleri delillere temas edilecektir. Son olarak rivâyet ve şehâdet ihtimâli olan fikhî meseleler ve aralarındaki temel farkların neler olduğu üzerinde durulacaktır.

Alıntı: Mansur KOÇİNKAG, “Usûl İlminde Rivâyet ve Şehâdet”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XIII/2, 2015, ss. 27-43.

Anahtar Kelimeler: Usûl-ı fikhî, Furû-ı fikhî, Şehâdet, Rivâyet, Mâzerî, Karâfi, Ta'addüd, Mu'tezile.